

บทที่สอง ขอบเขตพื้นที่ชุมชนสวนผลไม้บริเวณกรุงเทพและปริมณฑลในอดีต

2.1 วิเคราะห์ช่วงเวลากำเนิดเครือข่ายคลองสวน

2.1.1 การขุดคลองลัดเพื่อขยายแม่น้ำเจ้าพระยา

การขุดคลองลัดเพื่อขยายแม่น้ำเจ้าพระยา เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อสร้างเส้นทางเดินแม่น้ำใหม่ให้ตัดตรงมากขึ้นแทนแม่น้ำเจ้าพระยาตามธรรมชาติที่คดเคี้ยวตลอดเส้นทาง อันจะช่วยอำนวยความสะดวกในการเดินเรือสินค้าเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา จากหลักฐานบันทึกการขุดคลองลัด ประมวลจำนวนครั้งและพื้นที่ซึ่งมีการขุดคลองลัดเพื่อขยายแม่น้ำเจ้าพระยา ได้อย่างน้อยทั้งสิ้นหกครั้ง ในจำนวนนี้ มีคลองลัดที่เปลี่ยนแปลงขยายตัวกว้างขึ้นจากความแรงของกระแสน้ำ กลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ทั้งสี่แห่ง ได้แก่ คลองลัดเชียงราก คลองลัดเกร็ด คลองลัดถนนบุรี และ คลองลัดบางกอก สำหรับประวัติคลองลัดทั้งหกแห่ง สามารถประมวลประวัติที่มาได้ดังนี้

คลองลัดเชียงราก ข้อมูลปี พ.ศ. ที่ขุดไม่ชัดเจน (สมัยพระเจ้าทรงธรรม พ.ศ.2163-2171)

ใน ได้ขุดคลองลัดริม วัดไก่เตี้ย ท้ายบ้านสามโคก เริ่มจากปากคลองบ้านพร้าว ลงมาจนถึงปากคลองบางหลวงเชียงราก ทำให้แม่น้ำเจ้าพระยาเดิม ในเขตตำบลเชียงราก ดันเขินกลายเป็นคลองและพื้นดินในที่สุด อย่างไรก็ตาม ชื่อเชียงราก เชียงราก และช้างลาก ก็ยังมีปรา กฏอยู่

คลองลัดเกร็ด ขุดในปีพ.ศ.2265 (สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ พ.ศ. 2251-2275)

รายละเอียดการขุดคลองลัดเกร็ดปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงสยามมีความว่า "...ในปีขาล จัตวาศก ทรงพระกรุณาโปรดให้พระชนบุรีเป็นแม่กอง เกณฑ์พลนิวกษคนหัวเมืองปากใต้ให้ได้คน ๑๐,๐๐๐ เศษ ให้ขุดคลองเกร็ดน้อย ลัดคู้บางบัวทองนั้นคนอ้อมนัก ขุดลัดตัดให้ตรง พระชนบุรีรับสั่งแล้วถวายบังคมลามา ให้เกณฑ์พลนิวกษในบรรดาหัวเมืองปากใต้ได้คน ๑๐,๐๐๐ เศษ ให้ขุดคลองเกร็ดน้อยนั้นลึก ๖ สอก กว้าง ๓ วา ยาวทางไกลได้ ๒๘ เส้นเศษ ขุดเดือนเศษจึงแล้ว..."¹ เมื่อกาลเวลาผ่านไป คลองลัดเกร็ดก็ขยายตัวตามความแรงของกระแสน้ำ โดยมีความกว้างกว่า 200-300 เมตร อย่างไรก็ตาม ในส่วนลำน้ำเจ้าพระยาสายเดิม ถึงจะมีการขุดคลองลัดเกร็ด ก็ไม่ได้รับผลกระทบในส่วนความแรงของกระแสน้ำมากนัก ยังคงมีความกว้างไม่แตกต่างไปจากเดิม

คลองลัดบางกอก ขุดในปีพ.ศ. 2077 (สมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช พ.ศ.2077-2089)

สมเด็จพระไชยราชาธิราช โปรดเกล้าให้ขุดคลองลัดบางกอก โดยทรงพิจารณาเห็นว่า พื้นที่ระหว่างวัดสังเวชและวัดอรุณค่อนข้างแคบ เหมาะสมที่จะขุดทำคลองลัด ต่อมา ด้วยความแรงของสายน้ำ จึงขยายคลองลัดบางกอกจนกลายเป็นลำน้ำเจ้าพระยา

คลองลัดบางกรวย ขุดในปีพ.ศ. 2081 (สมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช พ.ศ.2077-2089)

สมเด็จพระไชยราชาธิราชได้โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองลัดจากคลองบางกรวย (แม่น้ำเจ้าพระยา) ริมวัดชลอไปทะลุวัดมูลเหล็ก (ปัจจุบันคือวัดสุวรรณคีรี) อย่างไรก็ตามเนื่องจากบริเวณที่ขุดคลองลัดนี้ ไม่อยู่ในตำแหน่งที่ตั้งเสริมเพิ่มความ

¹ พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม. อ้างถึงใน คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนนทบุรี.

แรงของสายน้ำ คลองลัดนี้จึงไม่ขยายตัวออกจนกลายเป็นแม่น้ำ เช่นเดียวกับคลองลัดบางกอก แต่คงลักษณะความกว้างในระดับคลอง โดยถือเป็นส่วนหนึ่งของคลองบางกอกน้อยไปโดยปริยาย

คลองลัดคนทบุรี ขุดในปีพ.ศ. 2178 (สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ.2172-2199)

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองลัดคอนได้วัดท้ายเมืองไปทะลุวัดเขมา เพราะเดิมนั้นแม่น้ำเจ้าพระยาไหลวกเข้าแม่น้ำอ้อมมาทางบางใหญ่วกเข้าคลองบางกรวยข้างวัดชลอ มาออกหน้าวัดเขมา เมื่อขุดคลองลัดแล้ว แม่น้ำก็เปลี่ยนทางเดินไหลเข้าคลองลัดที่ขุดใหม่ กลายเป็นลำน้ำเจ้าพระยาสายใหม่

คลองลัดโพธิ์ ข้อมูลปี พ.ศ. ที่ขุดไม่ชัดเจน

เป็นคลองที่ขุดขึ้นในสมัยอยุธยา ต่อมาเมื่อเหตุการณ์น้ำทะเลหนุนเข้ามาถึงพระบรมหาราชวัง ในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากเป็นช่วงหน้าแล้งแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงดังกล่าวอ่อนกำลัง ทำให้ต้องถมคลองลัดโพธิ์ ให้แม่น้ำอ้อมไปในเส้นทางเดิมเพื่อกันน้ำทะเลหนุนขึ้นมา โดยชะลอน้ำกำแพงเมืองจากกรุงศรีอยุธยาмаกั้นคลอง แต่ต่อมา รัชกาลที่ 2 ทรงโปรดให้สร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ ทรงโปรดให้ขุดคลองลัดหลวงเพื่อให้เรือขนาดเล็กเดินทางได้

2.1.2 โครงสร้างคลองสวนผลไม้

จากงานศึกษาระบบเครือข่ายคลองสวนผลไม้บริเวณคลองบางกอกน้อย และคลองอัมพวา โครงสร้างคลองสวนผลไม้ (รูปที่ 2.1) ประกอบด้วยลำน้ำลำดับต่างๆ ได้แก่

- คลองหลัก หรือแม่น้ำ
- คลองรอง หรือคลองสวน
- ลำประโดง
- ขนั้สวน

โดยลักษณะการขุดคลองสวนผลไม้จะมีลักษณะเฉพาะที่สำคัญคือ การขุดลำน้ำแขนงเข้าไปยังพื้นที่หลังคั้ง เพื่อใช้ในการควบคุมปริมาณน้ำภายในขนั้สวน และขนส่งลำเลียงผลผลิตจากขนั้สวนออกสู่ลำน้ำหลัก โดยมีขั้นตอนการพัฒนาเป็นลำดับดังนี้

- (1) การขุดลำคลองสายรองแตกแขนงไปจากคลองหลักหรือแม่น้ำ ในลักษณะการขุดตั้งฉากเข้าไปยังพื้นที่หลังคั้งของลำน้ำนั้นๆ ในระยะแรกลำน้ำนี้จะเป็ลำน้ำที่ช่วงกว้างไม่มากนัก เทียบเท่าได้กับลำประโดง แต่ก็เพียงพอที่จะพัฒนาพื้นที่ขนั้สวนขึ้นมาแนบกับลำน้ำนี้ได้
- (2) เมื่อการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหนาแน่นขึ้น การขยายขนั้สวนผลไม้จำเป็นต้องทำต่อไปจากลำน้ำนั้น ก็จะมีการขุดขยายลำน้ำให้ลึกและกว้างขึ้น เป็นคลองสวน หรือคลองรอง เพื่อเอื้ออำนวยต่อการขยายเข้าไปยังพื้นที่หลังคั้งด้านในต่อไป
- (3) นอกเหนือไปจากการขยายพื้นที่สวนผลไม้เข้าไปภายในพื้นที่หลังคั้งแล้ว ยังมีการขยายพื้นที่สวนผลไม้ไปยังพื้นที่ด้านข้างด้วย กล่าวคือ การขยายพื้นที่ขนานไปกับริมคลองหรือลำน้ำสายหลักตั้งต้น โดยจะมีการขุดลำประโดงหรือ ลำคลองสายรองถัดไป จากขนั้สวนชุดแรกสุด หมายความว่าลำน้ำพร้อมขนั้สวนชุดถัดมาจะถูกขุดขนานไปกับลำคลองสายรองตั้งต้นนั้นออกไปทั้งสองฝั่ง ซึ่งในกรณีที่คลองหลักหรือแม่น้ำ มีส่วนโค้งเกิดขึ้น ลำคลองสายรองที่ถูกขุดตามมาภายหลัง จะมีลักษณะที่ไม่ตั้งฉากไปกับคลองหลักหรือแม่น้ำ เนื่องจากขนานไปกับคลองรองชุดแรกสุดไปแล้ว

2.1.3 วิเคราะห์บริเวณจุดตัดคลองและแม่น้ำเจ้าพระยา

จากลักษณะลำดับการพัฒนาของเครือข่ายลำคลองสวนผลไม้ดังกล่าว หากนำมาพิจารณาระบบเครือข่ายลำคลองบริเวณจุดตัดคลอง (แม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม) และ แม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ ซึ่งมีความชัดเจนของปี พ.ศ. ที่มีการขุดคลองลัดแล้วนั้น อาจเป็นเครื่องมือยืนยันระยะเวลาของการพัฒนาคลองสวนผลไม้นั้นในพื้นที่อ้างอิงได้ จุดตัดคลองลัดขยายแม่น้ำเจ้าพระยา 3 ตำแหน่ง (รูปที่ 2.2) ได้แก่ จุดตัดคลองลัดบางกอก จุดตัดคลองลัดบางกรวย และ จุดตัดคลองลัดถนนพูนิจ ถูกคัดเลือกเพื่อวิเคราะห์ยืนยัน ปี พ.ศ. ที่ปรากฏมีคลองสวนผลไม้นั้น ตลอดจนยืนยันลักษณะทางกายภาพของคลองสวนผลไม้นั้น ดังนี้

(1) จุดตัดคลองลัดบางกอก (สมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช พ.ศ.2077-2089)

จากการวิเคราะห์ด้วยแผนที่เครือข่ายลำน้ำ (รูปที่ 2.3) บริเวณจุดตัดคลองลัดบางกอก(แม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่-เส้นหนาสีฟ้า) และ คลองบางกอกน้อย (แม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม-เส้นประสีน้ำเงิน) ตรงพื้นที่ใกล้กับวังหลัง พบว่ามีคลองรองที่ปรากฏชัดเจน ได้แก่ คลองบ้านขมิ้น (คูเมืองธนบุรีเดิม) คลองสวน และลำประโดง วางแนวลำน้ำขนานซึ่งกันและกันในแนวเหนือ-ใต้ โดยถูกขุดตั้งฉากขยายออกมาจากคลองบางกอกน้อย คลองรองดังกล่าวเริ่มตั้งแต่บริเวณริม คลองลัดบางกอกลึกเข้าไปตามคลองบางกอกน้อย ทั้งนี้ไม่ปรากฏคลองรองที่ถูกขุดตั้งฉากขยายออกมาทางทิศตะวันตกจากคลองลัดบางกอก

(2) จุดตัดคลองลัดบางกรวย (สมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช พ.ศ.2077-2089)

จากการวิเคราะห์ด้วยแผนที่เครือข่ายลำน้ำ (รูปที่ 2.4) บริเวณจุดตัดคลองลัดบางกรวย (แม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่-เส้นหนาสีฟ้า) และ คลองบางกอกน้อย (แม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม-เส้นประสีน้ำเงิน) ตรงพื้นที่ใกล้กับวัดชลอ พบว่ามีคลองรองที่ปรากฏชัดเจน ได้แก่ คลองวัดสักใหญ่ คลองสวน และลำประโดง วางแนวลำน้ำขนานซึ่งกันและกันในแนวเหนือ-ใต้ โดยถูกขุดตั้งฉากขยายออกมาจากคลองบางกอกน้อย คลองรองดังกล่าวขยายตัวออกไปโดยวางตัวขนานไปกับคลองลัดบางกรวยทั้งสองฝั่ง (ในแนวตะวันตก-ตะวันออก) ขนานไปตามคลองบางกอกน้อย ทั้งนี้ไม่ปรากฏคลองรองที่ถูกขุดตั้งฉากขยายออกมาจากคลองลัดบางกรวย ทั้งทางทิศตะวันตกและตะวันออก

(3) จุดตัดคลองลัดถนนพูนิจ (สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ.2172-2199)

จากการวิเคราะห์ด้วยแผนที่เครือข่ายลำน้ำ (รูปที่ 2.5) บริเวณจุดตัดคลองลัดถนนพูนิจ (แม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่-เส้นหนาสีฟ้า) และ คลองบางกอกน้อย (แม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม-เส้นประสีน้ำเงิน) ตรงพื้นที่ใกล้กับวัดเฉลิมพระเกียรติ พบว่ามีคลองรองที่ปรากฏชัดเจน ได้แก่ คลองสวน และลำประโดง วางแนวลำน้ำขนานซึ่งกันและกันในแนวเหนือ-ใต้ โดยถูกขุดตั้งฉากขยายออกมาจากคลองบางกอกน้อย คลองรองดังกล่าวขยายตัวออกไปโดยวางตัวขนานไปกับคลองลัดถนนพูนิจทั้งสองฝั่ง (ในแนวตะวันตก-ตะวันออก) ขนานไปตามคลองบางกอกน้อย ทั้งนี้ไม่ปรากฏคลองรองที่ถูกขุดตั้งฉากขยายออกมาจากคลองลัดถนนพูนิจ ทั้งทางทิศตะวันตกและตะวันออก

2.2 ประเภทของลำน้ำและลักษณะบางประการของขอบเขตชุมชนสวนผลไม้บริเวณกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

จากแผนที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณกรุงเทพและปริมณฑล พ.ศ. 2449-2484 (รูปที่ 2.6) สามารถจำแนกประเภทลำน้ำ (รูปที่ 2.7) ตามลักษณะทางกายภาพ และความสัมพันธ์ระหว่างคลองแม่น้ำเจ้าพระยา และสวนผลไม้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.2.1 ประเภทของลำน้ำ

(1) คลองซึ่งเดิมทีเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา

เดิมทีลำน้ำเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งมีขนาดกว้างโดยประมาณ 300-400 เมตร แต่เมื่อมีการขุดคลองลัดขยายแม่น้ำเจ้าพระยา ส่งผลให้กระแสน้ำภายในลำน้ำดังกล่าวมีความเร็วลดลงพร้อมกับปริมาณตะกอนที่พัดพามาสะสมมากขึ้น ทำให้ลำน้ำนั้นค่อยๆ แคบลง จนปัจจุบันมีขนาดกว้างโดยประมาณ 20-30 เมตร ลำน้ำที่จัดอยู่ในประเภทนี้ได้แก่ คลองอ้อมนนท์ คลองบางกอกน้อย คลองบางกรวย คลองบางกอกใหญ่

(2) คลองซอยแยกออกมาจากลำน้ำซึ่งเดิมทีเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา

ในอดีต ก่อนที่จะมีการขุดคลองลัดขยายแม่น้ำเจ้าพระยา และเกิดการเปลี่ยนแปลงลำน้ำส่วนที่เคยเป็นแม่น้ำนั้น ได้มีการมีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนริมลำน้ำส่วนดังกล่าวอยู่แล้ว ซึ่งคาดว่าบริเวณพื้นที่ดังกล่าว ย่อมต้องมีการพัฒนาขุดคลองซอยเพื่อใช้งานในการเกษตร การคมนาคม การขยายพื้นที่ตั้งบ้านเรือนหรือเพาะปลูก โดยคลองซอยที่ขุดขึ้นมาใหม่นี้จะวางแนวขุดตั้งฉากกับลำน้ำเจ้าพระยาเดิมเข้าไปสู่พื้นที่ชุ่มน้ำหลังลัด ลำน้ำที่จัดอยู่ในประเภทนี้ได้แก่

คลองซอยแยกออกมาจากคลองอ้อมนนท์ เช่น คลองบางใหญ่ คลองบางไผ่ เป็นต้น

คลองซอยแยกออกมาจากคลองบางกอกน้อย เช่น คลองบางม่วง คลองวัดจำปา คลองวัดสักใหญ่ เป็นต้น

คลองซอยแยกออกมาจากคลองบางกอกใหญ่ เช่น คลองบางเชือกหนัง คลองบางพลี เป็นต้น

ทั้งนี้ก็มีลักษณะเฉพาะบางประการที่น่าสนใจ คือ คลองซอยที่แยกออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมมีการขยายตัวไปทางฝั่งตะวันตกมากกว่า การขยายตัวไปทางฝั่งตะวันออก

(3) คลองซอยแยกออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาเส้นทางเดิม (ซึ่งไม่เปลี่ยนไปเป็นคลอง)

เดิมทีริมสองฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยานั้นมีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนริมน้ำมาอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งคาดว่าบริเวณพื้นที่ดังกล่าว ย่อมต้องมีการพัฒนาขุดคลองซอยเพื่อใช้งานในการเกษตร การคมนาคม การขยายพื้นที่ตั้งบ้านเรือนหรือเพาะปลูก โดยคลองซอยที่ขุดขึ้นมาใหม่นี้จะวางแนวขุดตั้งฉากกับลำน้ำเจ้าพระยาเข้าไปสู่พื้นที่ชุ่มน้ำหลังลัด ลำน้ำที่จัดอยู่ในประเภทนี้ได้แก่

คลองซอยแยกออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงเกาะเกร็ด เช่น คลองบางพลับ(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองบางน้อย(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองบางบัวทอง(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) เป็นต้น

คลองซอยแยกออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงเกาะเกร็ด-เมืองนนท์ เช่น คลองบางตลาด(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองบางซื่อน้อย(ขุดแยกที่ฝั่งทอ้งน้ำ) เป็นต้น

คลองซอยแยกออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงปากคลองบางกรวย-ปากคลองบางกอกน้อย เช่น คลองบางเขน(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองบางซื่อ(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองบางพลัด(ขุดแยกที่ฝั่งทอ้งน้ำ) คลองสามเสน(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองบางขุนพรหม(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) เป็นต้น

คลองซอยแยกออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงปากคลองบางกอกใหญ่-ปากคลองลัดโพธิ์ด้านเหนือ เช่น คลองวัดสามปลื้ม(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองวัดหัวลำโพง/ไฟสิงโต(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองดาวคะนอง(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองราชบูรณะ(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) เป็นต้น

คลองซอยแยกออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงปากคลองลัดโพธิ์ด้านเหนือ-ปากคลองลัดโพธิ์ด้านใต้ เช่น คลองบางลัดเจ้า(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองพระโขนง(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองบางนา(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองสำโรง(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) เป็นต้น

คลองซอยแยกออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงปากคลองลัดโพธิ์ด้านใต้-ปากแม่น้ำ เช่น คลองกรุ(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองบางหัวเสือ(ขุดแยกที่ฝั่งทอ้งน้ำ) คลองบางฝ้ายใหญ่(ขุดแยกที่ฝั่งทอ้งน้ำ) คลองบางจาก(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองมหาวงษ์(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองมอญเหนือ(ขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำ) คลองศาลาแดง(ขุดแยกที่ฝั่งทอ้งน้ำ) เป็นต้น

ทั้งนี้ก็มีลักษณะเฉพาะบางประการที่น่าสนใจ คือ คลองซอยที่แยกออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยามีการขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำมากกว่าแยกที่ฝั่งท้องน้ำ และคลองซอยขุดแยกที่ฝั่งคู้้งน้ำจะมีความยาวกว่าคลองซอยขุดแยกที่ฝั่งท้องน้ำ

(4) คลองซอยแยกออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาเส้นทางใหม่

แม้ว่าจะเป็นคลองที่ขุดขึ้นในสมัยอยุธยา และเปลี่ยนแปลงขยายลำน้ำจนกลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาเส้นทางใหม่ ก็ยังปรากฏมีการตั้งถิ่นฐานริมสองฝั่งลำน้ำ และการขุดคลองขยายไปจากทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเส้นทางใหม่นี้ อย่างไรก็ตาม เป็นที่ชัดเจนว่าคลองซอยที่แยกออกไปนั้นมีระยะทางที่สั้นกว่า คลองซอยที่แยกออกจากลำแม่น้ำเจ้าพระยาเส้นทางเดิมค่อนข้างมาก ลำน้ำที่จัดอยู่ในประเภทนี้ แยกตามพื้นที่ที่แม่น้ำเจ้าพระยาเส้นทางใหม่ ได้แก่

คลองลัดเกร็ด ไม่ปรากฏมีคลองซอยแยก

คลองลัดบางกรวย (ช่วงปากคลองอ้อมนนท์-ปากคลองบางกรวย) เช่น คลองบางแพรก คลองบางสีทอง คลองบางคนาวศรี เป็นต้น

คลองลัดบางกอก (ช่วงปากคลองบางกอกน้อย-ปากคลองบางกอกใหญ่) เช่น คลองมอญ เป็นต้น

คลองลัดโพธิ์ ไม่ปรากฏมีคลองซอยแยก

(5) คลองลัดเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยา

ในกลุ่มคลองซอยที่แยกออกมาจากสองฝั่งลำน้ำเจ้าพระยา นอกเหนือไปจากคลองที่ถูกขุดเข้าไปเพื่อบุกเบิกพื้นที่ชุ่มน้ำหลังลัดแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งมีปลายตันแล้ว ยังปรากฏมีคลองที่ถูกขุดเชื่อมต่อกันกลายเป็นลำน้ำทางลัดของแม่น้ำเจ้าพระยาไปโดยปริยาย ลำน้ำที่จัดอยู่ในประเภทนี้ ได้แก่

คลองบางรักใหญ่ ลัดเชื่อมต่อกองแม่น้ำอ้อม(แม่น้ำเจ้าพระยาเส้นทางเดิม)บริเวณวัดบางรักใหญ่ และ แม่น้ำเจ้าพระยาช่วงปากเกร็ดบริเวณวัดบางบัวทอง

คลองวัดบางสะแก ลัดเชื่อมต่อกองแม่น้ำอ้อม(แม่น้ำเจ้าพระยาเส้นทางเดิม) และคลองบางกอกน้อย (แม่น้ำเจ้าพระยาเส้นทางเดิม)

คลองมอญ ลัดเชื่อมต่อกองบางกอกใหญ่(แม่น้ำเจ้าพระยาเส้นทางเดิม) และ แม่น้ำเจ้าพระยาเส้นทางใหม่ (คลองลัดบางกอก)

คลองบางกอกน้อย ลัดเชื่อมต่อกองบางกอกน้อย (แม่น้ำเจ้าพระยาเดิม)บริเวณวัดชลอ และ แยกคลองบางกอกใหญ่บริเวณวัดชีเหล็ก

คลองบางแวก คลองบางน้ำชล คลองสำเหร่ คลองบางไส้ไก่ ลัดเชื่อมต่อกองบางกอกใหญ่(แม่น้ำเจ้าพระยาเส้นทางเดิม) และ แม่น้ำเจ้าพระยา

คลองหัวลำโพงเก่า/ช่องนนทรี ลัดเชื่อมต่อกองแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณวัดสัมพันธวงศ์ และ แม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณวัดช่องลม

คลองบางลัดเจ้า/คลองบางน้ำผึ้ง ลัดเชื่อมต่อกองแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณวัดบางลัดเจ้า และ แม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณวัดบางน้ำผึ้ง

คลองบางนางเกร็ง ลัดเชื่อมต่อกองแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณวัดบางหญ้าแพรก และ แม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณวัดบางนางเกร็ง

นอกจากคลองที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาโดยตรงแล้ว ยังปรากฏมีคลองรองเพื่อใช้เป็นทางลัดของแม่น้ำเจ้าพระยาในแนวเหนือใต้ โดยมีลักษณะเชื่อมต่อกับคลองหลักอื่นๆ ได้แก่

คลองห้วยขวาง/คลองกระทุ่มโพรง เชื่อมต่อระหว่างคลองบางซื่อและคลองสามเสน

คลองสัมปอ่ย เชื่อมต่อระหว่างคลองสามเสนและคลองหัวลำโพงเก่า/ช่องนนทรี

คลองลาดพร้าว เชื่อมต่อระหว่างคลองบางเขนและคลองสามเสน

2.2.2 ลักษณะบางประการจากความสัมพันธ์ระหว่างขอบเขตพื้นที่สวนผลไม้ คลองและแม่น้ำเจ้าพระยา จากเส้นแสดงขอบเขตพื้นที่สวนผลไม้ตามที่ปรากฏบนแผนที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณกรุงเทพมหานครและปริมณฑล พ.ศ.2449-2484 สามารถแจกแจงลักษณะบางประการของขอบเขตพื้นที่สวนผลไม้ ดังนี้

- (1) ขอบเขตพื้นที่สวนผลไม้ ครอบคลุมบริเวณริมสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ทางตอนเหนือตั้งแต่บริเวณเกาะเกร็ด ไปจนถึงตอนใต้บริเวณพระประแดงและปากแม่น้ำเจ้าพระยา
- (2) ขอบเขตพื้นที่สวนผลไม้ทางช่วงกว้าง ไม่ได้กระจายตัวในสัดส่วนที่เท่ากันตั้งแต่บริเวณเกาะเกร็ดไปจนถึงบริเวณพระประแดงและปากแม่น้ำเจ้าพระยา แต่มีช่วงกว้างที่มากเป็นพิเศษบริเวณ คลองแม่น้ำอ้อม คลองบางกอกน้อย และคลองบางกอกใหญ่ โดยทางตะวันตกไปสุดที่จุดตัดคลองบางใหญ่และคลองบางกอกน้อย และทางตะวันออกไปสุดที่กรุงรัตนโกสินทร์

และเมื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างขอบเขตพื้นที่สวนผลไม้ กับการกระจายตัวของวัด และเครือข่ายลำคลอง สามารถแจกแจง ลักษณะบางประการของความสัมพันธ์ ดังนี้

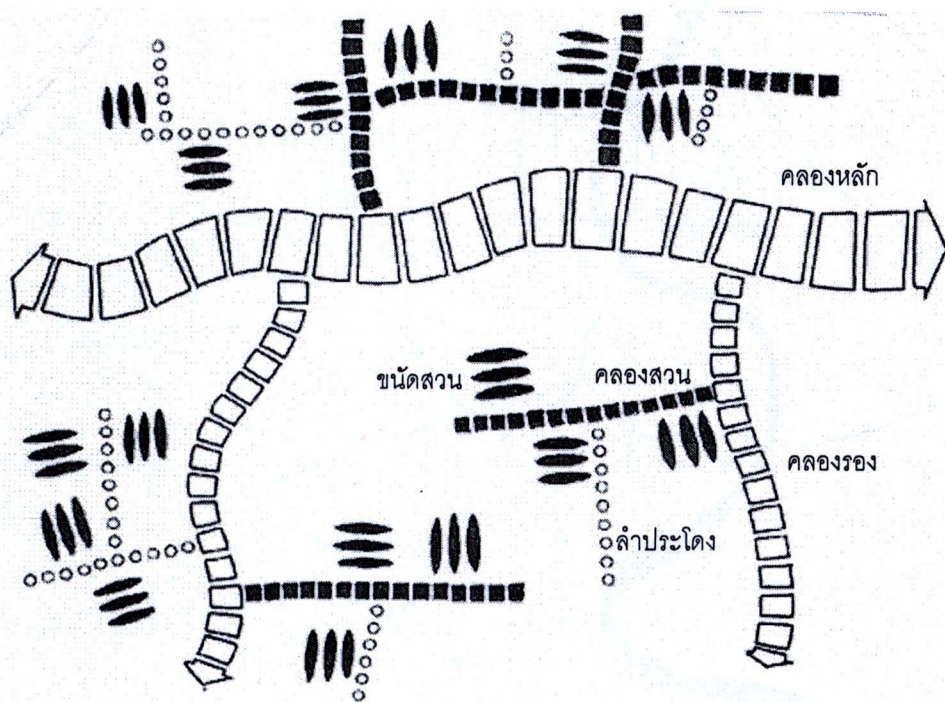
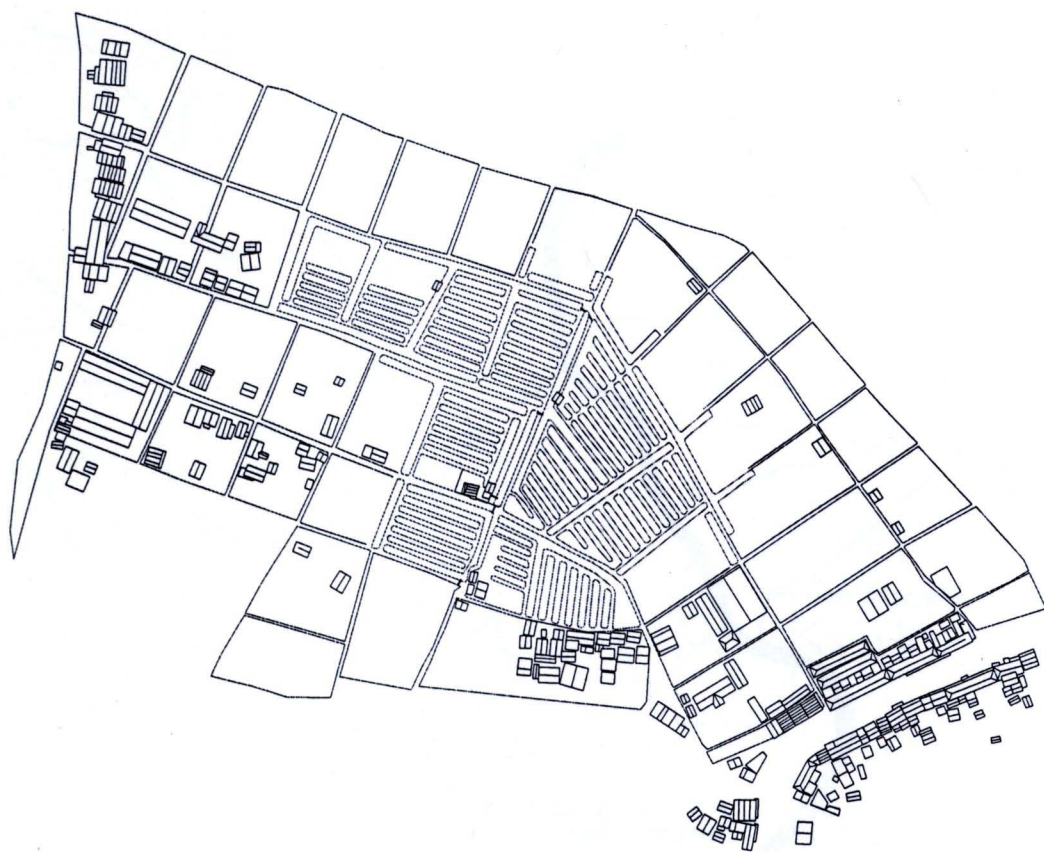
- (1) การกระจายตัวของวัดในขอบเขตพื้นที่สวนผลไม้ มีความหนาแน่นมากกว่าเมื่อเทียบกับ พื้นที่ทุ่งนาหรือพื้นที่ชุ่มน้ำรอบนอกขอบเขตสวนผลไม้ และการกระจายตัวของวัดหนาแน่นเป็นพิเศษบริเวณคลองแม่น้ำอ้อม คลองบางกอกน้อยและคลองบางกอกใหญ่
- (2) ความหนาแน่นของเครือข่ายลำคลองในขอบเขตพื้นที่สวนผลไม้ มีมากกว่าเมื่อเทียบกับ พื้นที่ทุ่งนาหรือพื้นที่ชุ่มน้ำรอบนอกขอบเขตสวนผลไม้
- (3) คลองรองหรือคลองซอยในส่วนพื้นที่รอบนอกขอบเขตสวนผลไม้ มีน้อยกว่าเมื่อเทียบกับพื้นที่ภายในของเขตสวนผลไม้
- (4) บริเวณจุดตัดของขอบเขตพื้นที่สวนและคลองซอยหลักที่แยกตัวออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งเส้นทางเดิมและเส้นทางใหม่ มีลักษณะพื้นที่สวนที่อยู่ริมคลองเป็นรูปทรงสามเหลี่ยม

2.3 ประมวลผล

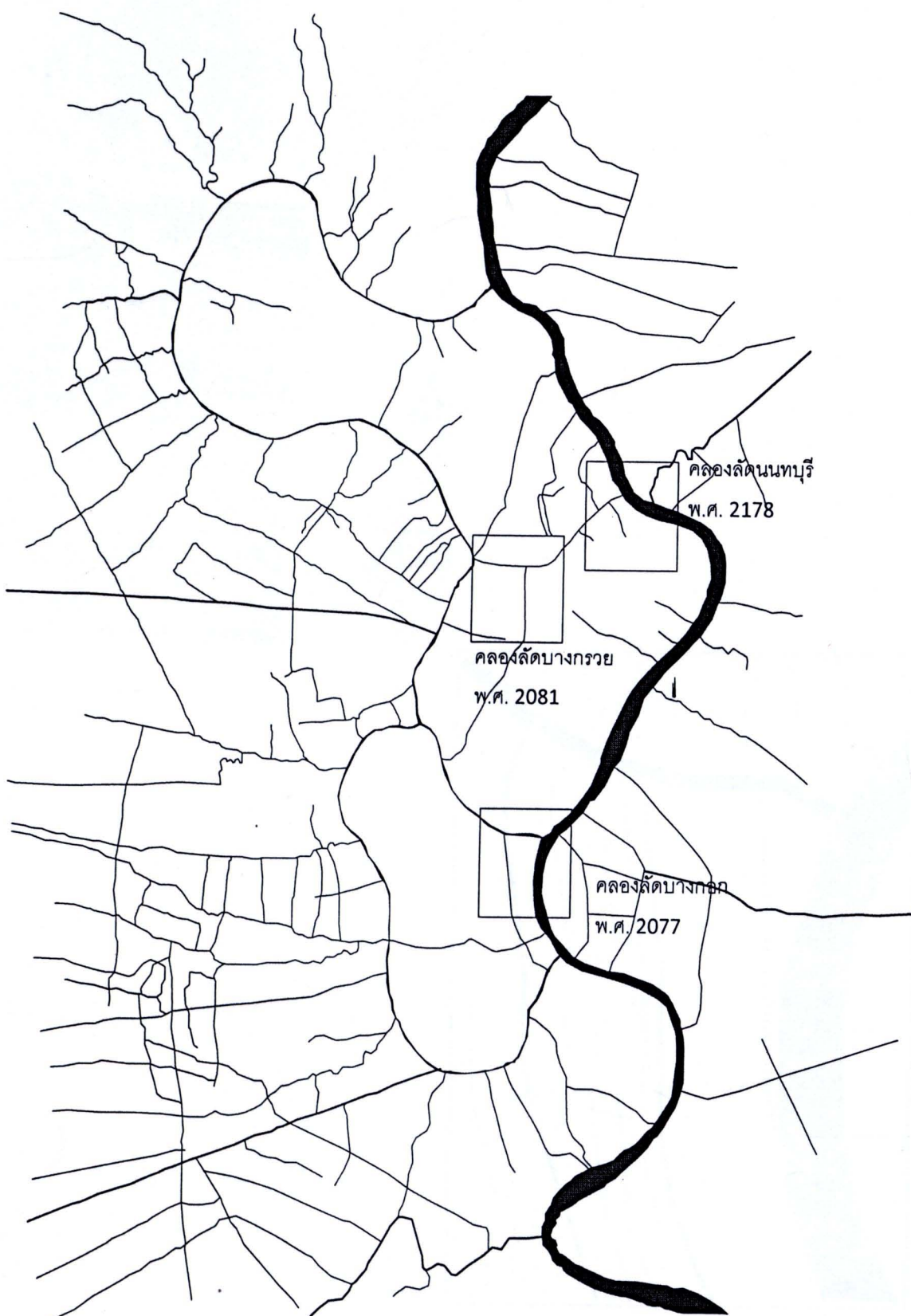
- (1) ในอดีตลำนํ้าบริเวณกรุงเทพและปริมณฑล สามารถจำแนกออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ คลองซึ่งเดิมทีเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา คลองซอยแยกออกมาจากลำนํ้าซึ่งเดิมทีเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา คลองซอยแยกออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาเส้นทางเดิม (ซึ่งไม่เปลี่ยนไปเป็นคลอง) คลองซอยแยกออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาเส้นทางใหม่ คลองลัดเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยา
- (2) จากการวิเคราะห์โครงสร้างคลองสวนผลไม้จาก บริเวณจุดตัดของแม่น้ำเจ้าพระยาเส้นทางเดิมและเส้นทางใหม่ บริเวณคลองลัดขยายแม่น้ำเจ้าพระยา สามารถอนุมานได้ว่า สวนผลไม้ซึ่งเครือข่ายคลองสวนผลไม้ อันประกอบด้วยคลองหลัก คลองรอง คลองสวน ลำประโดง และขนำคสวน มีมาตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยา ระหว่างปี พ.ศ. 2077-2089
- (3) ชุมชนสวนผลไม้สามารถยืนยันได้ด้วยขอบเขตสวนผลไม้ตามที่ปรากฏอยู่ในแผนที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณ กรุงเทพมหานครและปริมณฑล พ.ศ.2449-2484 ซึ่งจากความสัมพันธ์ของขอบเขตพื้นที่สวนผลไม้ กับ การกระจายตัวของวัดและเครือข่ายลำคลอง สนับสนุนข้อยืนยันที่ว่า ชุมชนชาวสวนผลไม้มีขอบเขตบริเวณตอน

เหนือตั้งแต่ปากเกร็ดไปจนถึงได้สุดที่บริเวณ พระประแดงและปากแม่น้ำเจ้าพระยา และมีศูนย์กลางอยู่ที่บริเวณ คลองแม่น้ำอ้อม คลองบางกอกน้อย และคลองบางกอกใหญ่

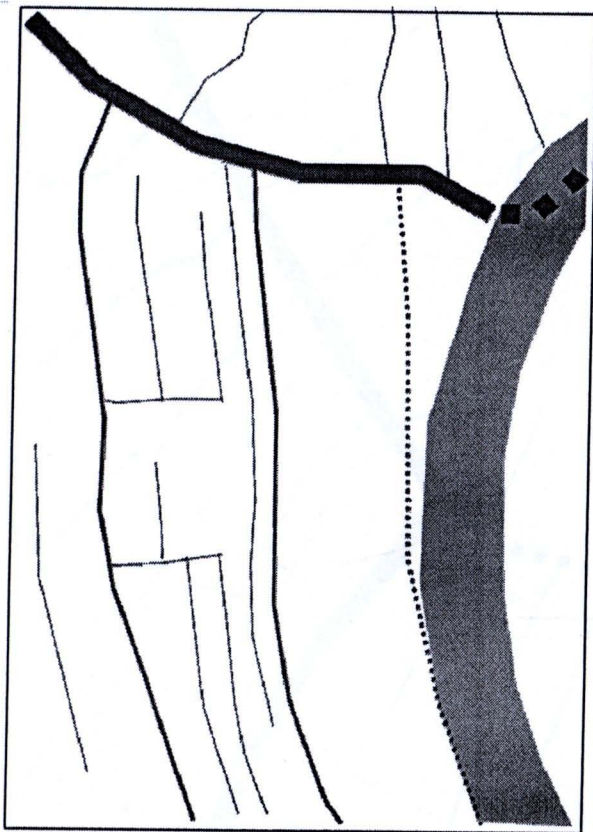
- (4) จากลักษณะพื้นที่สวนบริเวณจุดตัดของขอบเขตพื้นที่สวนและคลองซอยหลักเป็นรูปทรงสามเหลี่ยม สามารถอนุมานได้ว่า คลองหลักที่แยกตัวออกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งเส้นทางเดิมและเส้นทางใหม่ถือเป็นองค์ประกอบหลักในการบุกเบิกพื้นที่หลังตลิ่งริมสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา หลังจากนั้นการบุกเบิกพื้นที่หลังตลิ่งที่เหลือเพื่อพัฒนาเป็นสวนผลไม้จึงเกิดขึ้นหลังจากคลองรองคลองสวนถูกขยายซอยแยกออกมาจากคลองหลักดังกล่าว และเป็นไปได้ที่ว่า เมื่อสวนผลไม้และเครือข่ายคลองได้รับการพัฒนาพร้อมการบุกเบิกพื้นที่เพื่อขยายการตั้งถิ่นฐาน วัดจึงถูกสร้างขึ้นภายในขอบเขตพื้นที่สวนดังกล่าว

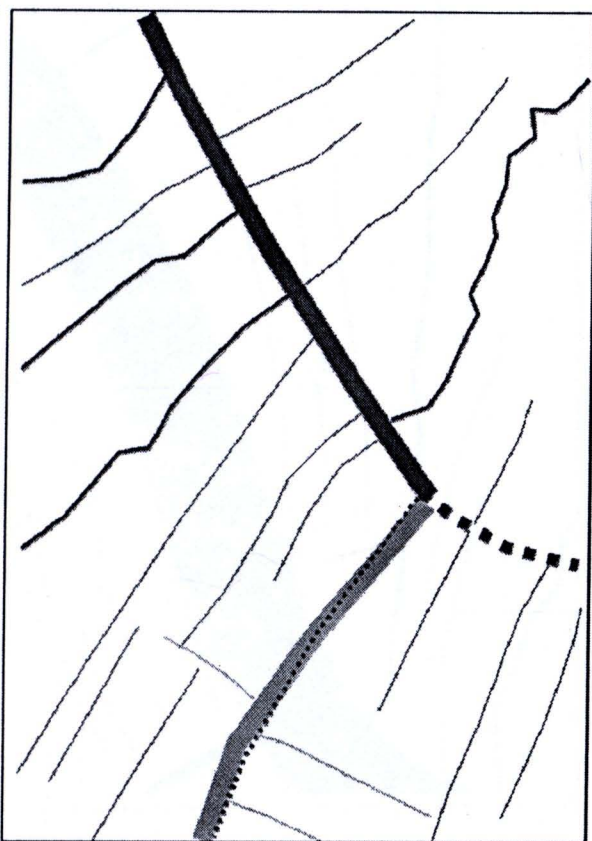
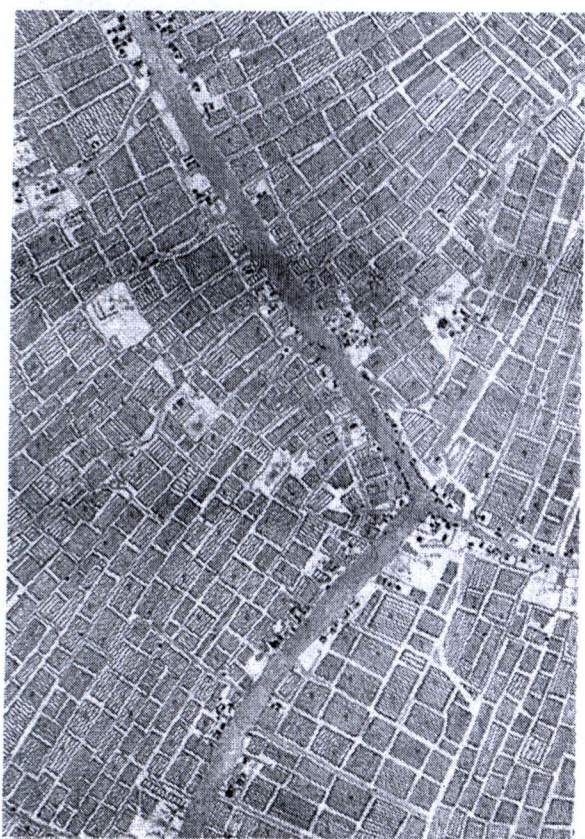
รูปที่ 2.1- รูปแสดงโครงสร้างคลองสวนผลไม้ วิเคราะห์จากชุมชนสวนผลไม้คลองอัมพวาและคลองบางกอกน้อย

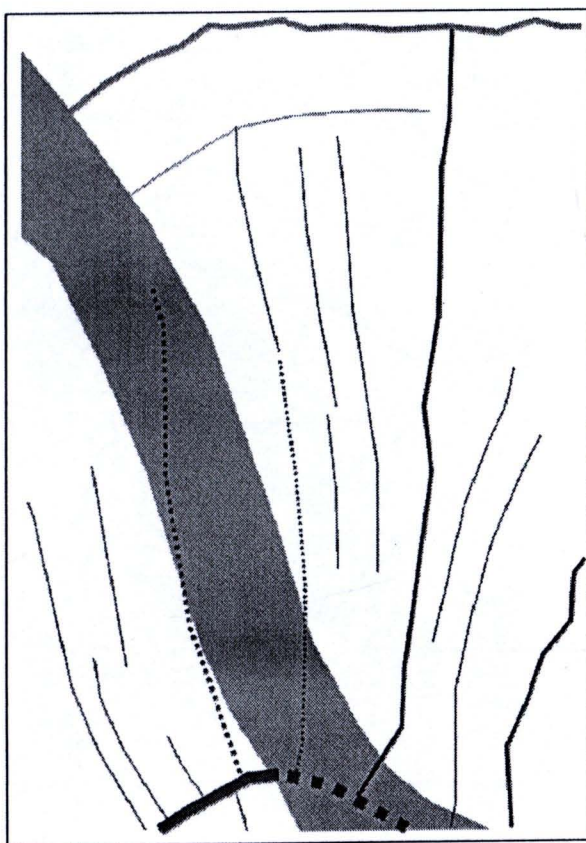
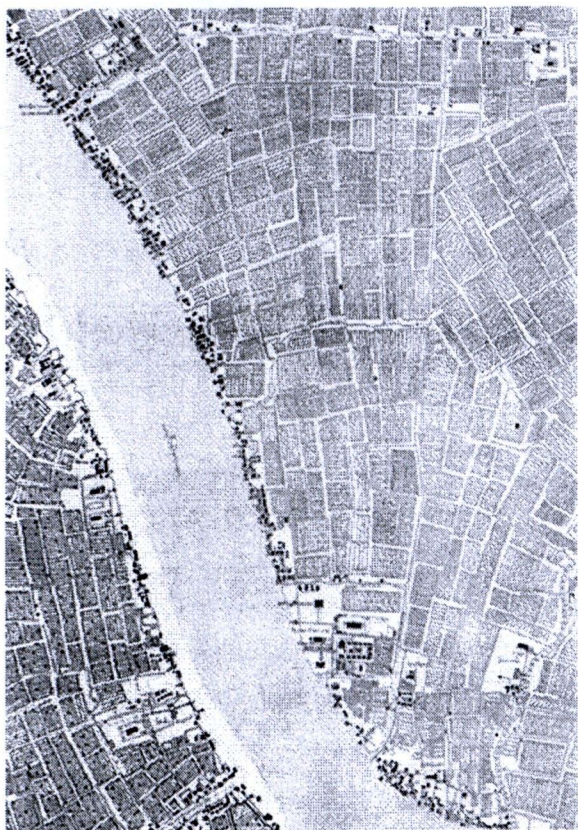
รูปที่ 2.2- แผนที่แสดงบริเวณจุดตัดคลองลัดขยายแม่น้ำเจ้าพระยา 3 ตำแหน่ง

รูปที่ 2.3- แผนที่แสดงโครงสร้างคลองสวนผลไม้บริเวณจุดตัด คลองลัดบางกอกและแม่น้ำเจ้าพระยา

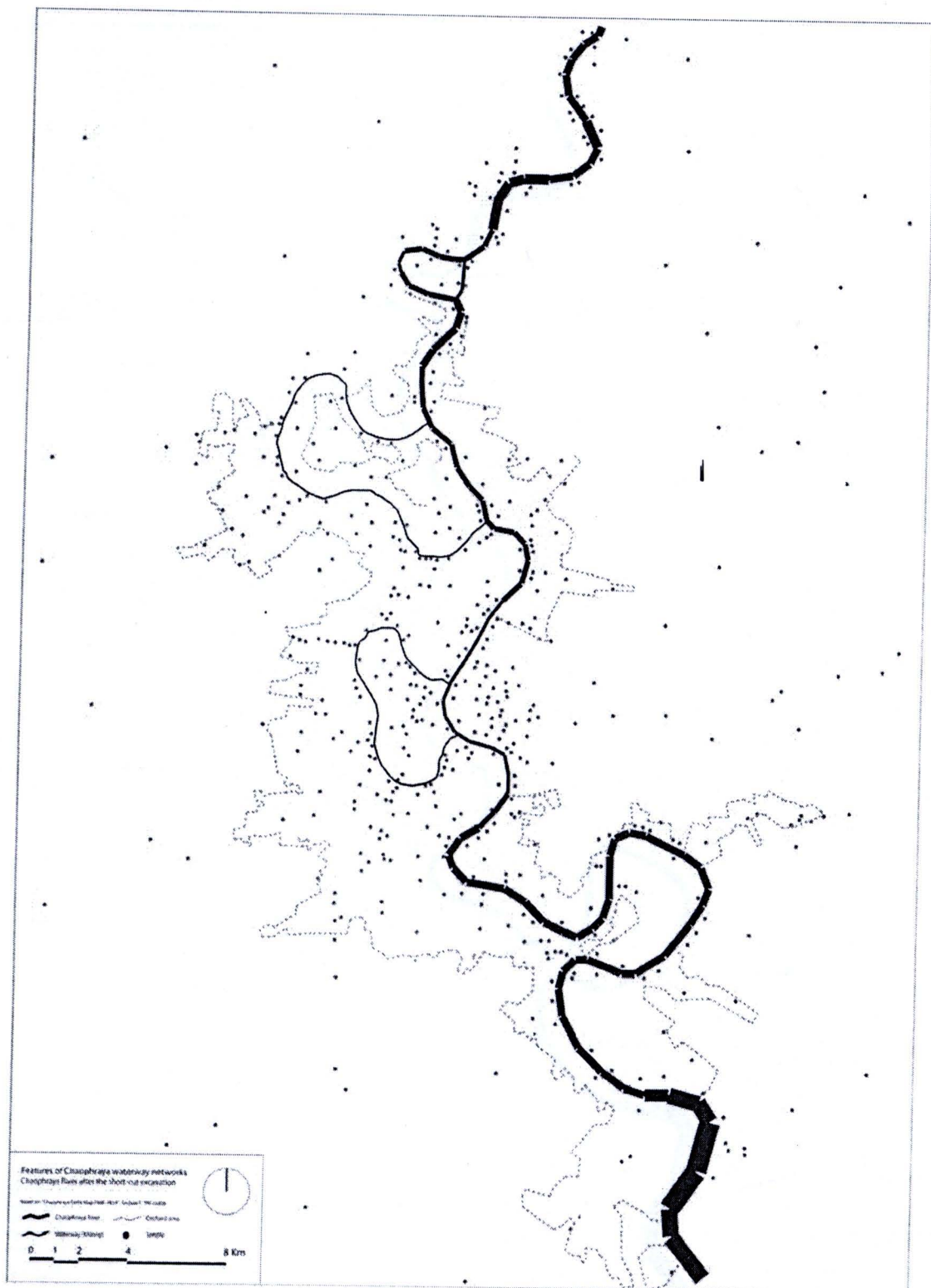
รูปที่ 2.4- แผนที่แสดงโครงสร้างคลองสวนผลไม้บริเวณจุดตัด คลองลัดบางกรวยและแม่น้ำเจ้าพระยา

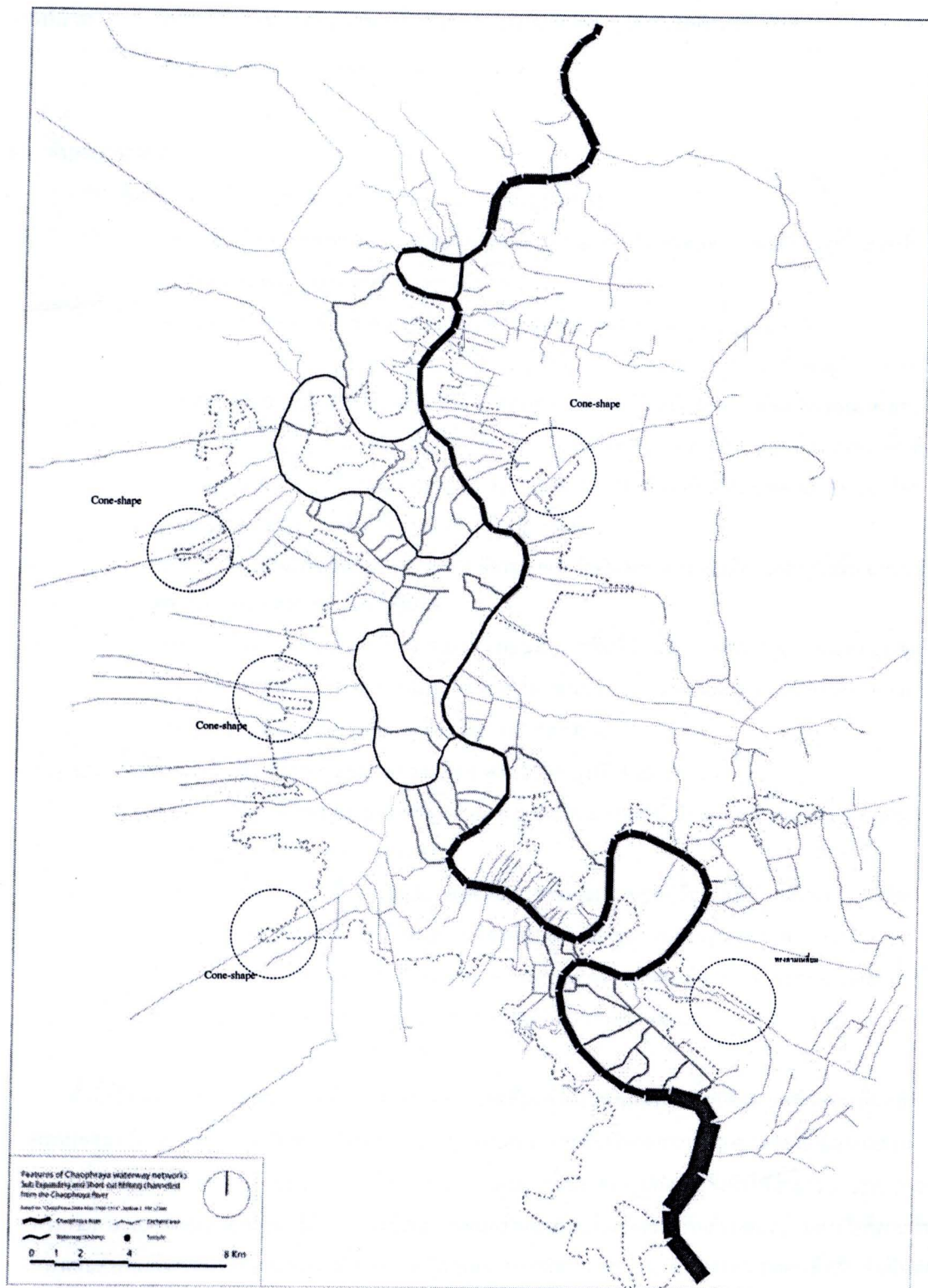
รูปที่ 2.5- แผนที่แสดงโครงสร้างคลองสวนผลไม้บริเวณจุดตัด คลองลัดถนนและแม่น้ำเจ้าพระยา

รูปที่ 2.6- แผนที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณกรุงเทพและปริมณฑล พ.ศ. 2449-2484

รูปที่ 2.8- แผนที่แสดงความสัมพันธ์ของขอบเขตพื้นที่สวนผลไม้และการกระจายตัวของวัด ตลอดสองฝั่งแม่น้ำ
เจ้าพระยาเส้นทางเดิมและเส้นทางใหม่

รูปที่ 2.9- แผนที่แสดงความสัมพันธ์ของขอบเขตพื้นที่สวนผลไม้และเครือข่ายลำคลอง